

İSLAM VE YORUM

Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar

I. CİLT

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

MALATYA İLAHİYAT VAKFI

MALATYA 2017

Malatya İlahiyat Vakfı İlmî Araştırmalar Serisi No: 1

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

Takım Numarası
978-605-68015-0-1 (Tk)

ISBN
978-605-68015-1-8 (1.C)

1. Baskı Aralık 2017 Ankara 500 Adet

Editörler

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Doç. Dr. Mehmet BİRSİN
Doç. Dr. Cahit KÜLEKÇİ
Yrd. Doç. Dr. Serkan DEMİR
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT
Arş. Grv. Zekeriya DOĞRUSÖZLÜ

İsteme Adresi

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
44280 Kampüs / MALATYA
Telefon: (0422) 3774999
e-posta: ilahiyat@inonu.edu.tr

Baskı

Serhat Mahallesi 1256 Sk. No: 11
Yenimahalle / Ankara
Tel.: 0312. 354 91 31 (pbx)
Faks: 0312. 354 91 32
e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

Açıklama: Bu eserde “Kitaptan Bölüm” olarak yer alan metinlerin tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir.

MÂTÜRÎDÎ'NİN BİLGİ SİSTEMİNİN TEŞEKKÜLÜNDE AKIL VE VAHYİN KONUMU

Yrd. Doç Dr. Mustafa BOZKURT

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi – Malatya
e. posta: mustafa.bozkurt@inonu.edu.tr.

Giriş

Sünni kelamın iki önemli temsilcisinden biri olan Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî'nin İslam düşüncesi üzerinde iz bırakan etkileri olmuştur. Mürci ve hanefî geleneğinden¹ beslenen görüşleri ile kendisinden sonrakiler üzerinde derin izler bırakmıştır. Onun fikirlerinin Pezdevî, Ebu'l-Muin en-Neseffî, Ömer en-Neseffî, Nureddin es-Sabunî, İbnü'l-Hümmam gibi kalamcılar geliştirerek Mâtürîdî'liğin devamını sağlamışlardır. Kendi adına nispet edilen Mâtürîdîlik mezhebinin de kurucusu olması açısından görüşlerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Son dönemlerde bu alanda birçok çalışma yapılmıştır ve hâlâ da yapılmakta olması bu önemli alanın belirlenmesi için son derece sevindiricidir.

Mâtürîdî'nin eserlerine bakıldığı zaman kendisinden önceki kalamcılarının pek değinmediği birçok konuyu görmek mümkündür. Fikirlerini temellendirirken özgün diyebileceğimiz, aklî, naklî ve semantik yöntemlerle kelam ilmine istikamet kazandırmıştır. Böylesine etkin bir düşünürün tüm görüşlerinin adeta temelini oluşturun bilgi anlayışının ortaya konulması son derece önemlidir. Bu tebliğde Mâtürîdî'nin bilgi teorisini üzerine inşa ettiği bilginin kaynakları konusu ele alınacaktır. Özellikle de bu kaynaklar arasında "vahiy-haber" konusunu öne çıkararak İslam düşünce sistemine getirmiş olduğu açılım üzerinde durulacaktır.

Bilgi teorisini sistemli bir şekilde ele alan ilk kalamcının Mâtürîdî olduğu söylenmektedir. Bu bilgi kuramını esas alarak, başta kelam olmak üzere fıkıh ve

¹ Mâtürîdî'nin hocaları ve hanefî-mürci geleneğinden geldiği ile ilgili geniş bilgi için bk. Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Ankara 2003, s.18-19; Ahmet Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, İstanbul 2008, s.40-47.

tefsir alanında önemli eserler ortaya koymuştur.² Mâturîdî'nin bilgi teorisinin temelinde doğru bilginin kaynağı olarak akıl, duylar ve haber yer alır. Mâturîdî'nin bilgi sistemi bu üç temel üzerine kurulmuştur.³ Böylece Mâturîdî'nin bilgi anlayışı kaynaklar açısından çoğulcu bir bilgi anlayışıdır.

Mâturîdî'nin bilgi sisteminde duyuların yeri

Mâturîdî epistemolojisinde akıl ve vahiy konusuna geçmeden kısaca bilginin bir kaynağı olarak duyuları kabul ettiğini belirtmek gerekir. Duyularla kast ettiği "beş zahiri duyu" dur. Bir kelamcı olarak doğru bilgiye beş dış duyunun kaynaklık ettiğini söyler. Duyuların kesin, güvenilir ve doğru bilgi vereceği konusunda hiçbir tereddüdü yoktur. Duyuların bu konumunu belirleme de "Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve gönüller verdi"⁴

وَاللّٰهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

âyetinin önemli bir yeri olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu âyeti açıklarken size kulaklar verdik ifadesinin işitmeye güç yetirebilen ve duyduğu sesleri birbirinden ayırabilen; gözler verdik ifadesi ile cisimleri ve renkleri birbirinden ayırabilen; gönüller/efi'de verdik ifadesi ile de işitme ve görmenin idrak edemediği hususlarda insanın lehine ve aleyhine olan şeyleri bu kalb ile bilebileceğini söyler. İşitme görme ve efi'denin bilgi elde etmenin yolları yani bir şey hakkında bilgi elde etmenin kaynakları olarak görür. Eğer bir kimseye bilgi elde etmenin kaynağı verilmiş ise bu bilginin verildiği anlamına gelir.⁵ Bilginin kaynağının hep üç olduğunu söyleyen Mâturîdî'nin bu izahından; İşitme ile habere yani vahye; görme ile duyulara; efi'de ile de akletmeye yani akla işaret ettiğini söyleye biliriz. Bu açıdan baktığımız zaman Mâturîdî'nin bilginin kaynağının üç olduğunu belirtmesi ve duyuların güvenilir bilgi ifade eder söylemi aslında Kuran'ın da bir yöntemi olarak değerlendirilebilir.

Mâturîdî, eşyanın gerçekliğini reddeden ve hiçbir doğrunun olmadığını tek doğrunun şüphe olduğunu iddia eden sofistleri eleştirir ve kanaatlerinin boş ve temelsiz bir iddia olduğunu söyler. Ayrıca sofistlerle tartışmanın onları ikna etmeyeceğini çünkü onların bir hakikat arayışında olmayıp şüphenin bizat kendisini, hakikat olarak kabul ettiklerini söyler. Onlara eşyanın bir

² Mâturîdî'nin eserlerinin neler olduğu ve tanıtımı ile ilgili olarak bakınız. Ak, *İmam Maturîdî ve Mâturîdîlik*, s.4 vd., 53 vd.; Kutlu, *Büyük Türk Alimi Maturîdî ve Mâturîdîlik*, s.20 vd., 394 vd;

³ Bkz. Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi) İSAM yay. Ankara 2003, s.11-21; *Tevîlâtü'l-Kuran*, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, II,11

⁴ Nahil 16/78.

⁵ Mâturîdî, *Tevîlâtü'l-Kuran*, VIII,161-162.

gerçekliğinin olduğunu ispatlamanın en etkili yolu sofistlere eziyet edip onları acıtmak (bir organlarını kesmek suretiyle) olduğunu söyler. Acı verildiğinde eğer yapmayın acıtıyor derlerse onlara acı diye bir şey yoktur. Bu bir yanılısamadan ibarettir denmeli. Eğer acının bir hakikatının olduğunu kabul ederlerse işte o zaman demek ki acı da olsa bir hakikat varmış denmelidir. Aksi halde kabul edinceye kadar acı vermeye devam edilmelidir der.⁶

Kısaca beş duyunun verdiği bilgi eğer bu duyu organlarında bir rahatsızlık yoksa Mâturîdî'ye göre kesin, doğru ve güvenilir bilgi ifade eder.

Mâturîdî'nin Bilgi Sisteminde Haberin Yeri

Müslüman kelimciler İslam'ın akait sistemini ve inanç ilkelerini belirlerlerken temel aldıkları iki ana kaynak vardır. Bunlardan biri akıl diğeri ise nakil dediğimiz vahiy ve Hz. Peygamberin sünnetidir. Akılla ilgili hususları daha sonraki başlıkta değerlendireceğiz. Burada ise nakil üzerinde durmaya çalışacağız. İslam'ın temel ilkelerinin belirlenmesinde en önemli kaynak şüphesiz nassdır. Üzerine dinin bütün ilkeleri inşa edilen bu temelin doğru, kesin ve güvenilir olması gerekir. Aksi takdirde üzerine akide bina edilen bilgilerin doğruluğu tartışmalı hale gelir. Kelamcılar da bu ve benzeri gayelere matuf olarak kadim felsefede ve günümüz modern felsefesinde müstakil bir bilgi kaynağı olarak ele alınmayan haberi dolayısıyla da vahiy bilginin müstakil bir kaynağı olarak ele almışlardır. Bu açıdan bakıldığı zaman aslında kelamcılar bilgi nazariyesine yeni bir perspektif kazandırmışlardır.

Genelde kelamcılar ve özelde de Mâturîdî, bilginin müstakil bir kaynağı olan haberle kastettikleri şüphesiz doğru haberdir. Doğruluğu kesin olan haberdir. Haberler birçok açıdan farklı olarak isimlendirilmişlerdir. Fakat temelde üç ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan biri doğruluğu kesin olan haber ki bizim burada üzerinde duracağımız da bu haber türüdür. Diğeri yanlışlığı kesin olan haberler ki bunun delil olamayacağı aşikârdır. Bir de doğru ve yanlış olma ihtimali olan haberlerdir. Bu son kısım haberlerin doğru olma ihtimali olmasına rağmen kelamda bilginin kaynağı olarak kabul edilmez. Zira yalan olma ihtimali bulundurmaktadır.⁷

Doğru haberi kelamcılar mütevatir haber ve peygamberin haberi olmak üzere iki kısımda ele alırlar. Bu iki kısmın dışında kalan haberler itikat hususunda delil olmaları açısından yeterli görülmezler.

⁶ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhit*, s.12.

⁷ Doru ve yanlış olma ihtimali olan haberlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Hasan Gümüšoğlu, "İtikad Açısından Mütevatir Olmayan Haberin Bilgi Değeri", *Journal of History Culture and Art Research*, Vol. 6, No. 2, March 2017 Karabük, s.281-283.

Mütevâtir haber, genel olarak "yalan üzerine birleşmeleri muhtemel olmayan bir topluluğun verdiği haber" şeklinde tanımlanır. Mâturîdî bu haber verenlerin her birinin yalan söyleye bilir olması bir haber konusunda birleşmelerine engel değildir. Eğer birçok kişi aynı şeyi haber veriyorsa bu bilgi mütevâtir bilgi olur.⁸ Kalam ilminde mütevâtir haber zorunlu bilgi ifade eder.

Resulün haberine gelince resulün peygamberliği eğer mucize ile sabit ise onun tek kişi olması önem arz etmez. Mucize izharı bu konuda en büyük delildir. Peygamberliğin yegâne delilinin mucize olduğunu söyleyen Mâturîdî, mucize izhar eden zâtın nübüvvetinden şüphelenilmez. İşte böylece haber-i resul kesin bilgi ifade etmiş olur. Burada haber-i resul ile kastedilen temelde vahidir. Vahiy peygamberliğini mucize ile teyit eden kişinin vermiş olduğu haberdir ki doğruluğu kesindir.

Vahyin haber-i resul oluşunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Kelamcılar ve de Mâturîdî vahiy haber-i resul olarak kesin ve güvenilir bilginini kaynağı olarak alırlar. Fakat hadislere geldiğimizde hadisler, resulden haber konumunda olduğu için diğer haber kriterlerine tabidirler. Eğer mütevâtir olarak peygambere aidiyeti belirlenmiş ise o zaman resulün haberi konumunda olup kalamda kesin bilgi ifade eder ve üzerine akide inşa edilebilir. Yok, eğer tevatür derecesine ulaşamamışsa o zaman bu hadislerin peygambere aidiyetinde şüphe olduğu için kalamda delil olarak kabul edilemez. Mâturîdî, Haber-i vahitle amel etme veya terketme konusunda amel edilse de terk edilse de bir yanılmanın bulunması ihtimali sürekli bulunacaktır der. Haber-i vahitler konusunda râvilerin yanılma ihtimalini dikkate alarak hareket etmenin gerekliliğine vurgu yaparak bu tür haberlerin mütevâtir haberlerle teyidine ihtiyaç olduğunu söyler.⁹

Mâturîdî duyuların bilgisine güvenmeyen ve onun hakikatini reddedenlere karşı söylediği önerinin aynısını haberi reddedenlere karşı da söylemektedir. Haberi reddedenlere eziyet edilmesini ve canının acıdığını söyleyen kişiye sizin bu söylediğiniz benim için bir haberdir ve haberin bilgi değeri yoktur diyerek haberi reddedenlere eziyet edilmesi gerektiğini söyler. Böylece ya haberin doğruluğunu kabul etmeye mecbur kalacak, ya da eziyet çekecektir der.¹⁰

Mâturîdî, haberi dolayısıyla da vahiy bilginin müstakil bir kaynağı olduğunu söyleyerek Filozoflardan bu konuda ayrılmaktadır. Zira genel olarak bakıldığı zaman vahiy veya haber felsefede müstakil bir bilgi kaynağı olarak yer almaz.

⁸ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.14.

⁹ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.15

¹⁰ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.19-20

Haberin müstakil bir bilgi kaynağı olduğunu ilk söyleyen Mâturîdî olmasa da Mâturîdî'nin bunu kelama dair yazdığı kitabının ilk konusu olarak ve açıkça belirtmiş olması daha sonra gelen birçok kelamcı için bir yöntem hâline gelmiştir.

Mâturîdî'nin bu anlamda ciddi olarak vahyi önceleyen bir yönünün olduğunu belirtmek gerekir. Onun akla ve akletmeye aşırı vurgu yapması bu yönünü gölgelememektedir.

Mâturîdî'nin Bilgi Sisteminde Aklın Yeri

Mâturîdî bilginin kaynağı olarak salt akıldan değil de aklın bir işlevi olarak istidlalden bahseder. Akıl yürütmek anlamında istidlal kavramını kullanır.¹¹ Mâturîdî, akıl yürütmenin bilgi elde etmede bir zaruret olduğunu söyleyerek akıl yürütmenin gerekliliğini bazı nedenlere dayandırır. Bu nedenlerden biri, duyuların verdiği bilgilerde yanılma ihtimalleridir. İşte duyuların bu yanılmalarında onları düzelterek olan akıl yürütmedir. Akıl örneğin cisimlerin uzakta iken küçük görüleceğini yaklaştıkça da gerçek boyutuna doğru görüntüsünün değişeceğini bilir. Göz her ne kadar uzaktan bir cismi küçük görse de akıl onun görüldüğü gibi olmadığını bilir. Haberin doğru haber olup olmadığını da yine akıl belirler. Ayrıca peygamberin mucizesi ile sihirbazların ve diğerlerinin göz bağlayıcılığının arasındaki farkı da ancak akıl bilebilir. Bu ve benzer nedenlerden dolayı akletme bilginin önemli kaynaklarından.¹²

Mâturîdî'nin istidlal ile ilgili bu açıklamalarına baktığımız zaman bilgi kaynakları içerisinde aslında en önemli rolü akla verdiğini söylemek mümkündür. Zira diğer bilgi kaynaklarının getirdiği bilginin de güvenilirliğinin belirleyicisinin akıl olduğunu vurgulamaktadır. Mâturîdî'nin bilgi sisteminde akıl hem müstakil bir bilgi kaynağı hem de diğer kaynakların bilgisini temyiz eden önemli bir unsurdur.

Allah'ın bir şeyi güzel ve çirkin olarak göstermesi iki şekilde gerçekleşir diyen Mâturîdî, bunlardan birinin insanın tabiatında olan güzel gösterme olduğunu söyler. Mesele insan tabiatı Allah'ın güzel görmediği birtakım fiilleri güzel görebilir. Veya güzel gördüğü bazı fiilleri de çirkin görebilir. Diğer ise akıl nezdinde güzel göstermedir. Akıl tabiatı gereği güzel olan ve çirkin olan şeyleri güzel ve çirkin görür yoksa şeytanın süsleyerek güzel veya çirkin gösterdiği şeyleri akıl kabul etmez. Aklın kabulü iradeye bağlanmıştır. Sorumlulukta bu alan üzeredir. Yoksa tabiatların hoşlanması veya hoşlanmaması üzerine değildir diyerek Mâturîdî, bilgi sisteminin en önemli yapı taşı olarak aklı temel

¹¹ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhit*, s.15

¹² Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhit*, s.15-16

almaktadır.¹³ Sorumluluğun da akıl ile başladığı bilinen bir husustur. Bu nedenle bazı tabiatların yanlış şeyleri hoş görmesi veya Kuran'ın ifadesiyle süslü görünmeleri veya şeytanın kötülükleri güzelmiş gibi telkin etmesi aslında aklın bu farkındalığını devre dışı bırakmaz. Akıl bütün bu menfi kabullere rağmen güzel ve çirkini temelde ayırt etme melekesine hep sahiptir. Bu nedenle teklife muhataptır. Vahiy olmasa da aklen bazı şeylerin bilinmesi veya reddedilmesi insanın sorumlulukları arasındadır.

Akla böylesine önemli bir konum veren Mâtürîdî bu yönüyle bir akılcı düşünür müdür yoksa değil midir? şeklinde bir soru sorulacak olsa; Mâtürîdî, rasyonalist anlamında bir akılcı olarak nitelendirilemez. Zira onun bilgi sisteminde aklın yanında duyuların ve vahyin de çok önemli bir yeri vardır. Mâtürîdî bilgi sisteminde akıl ve vahiy birlikteliği diye bileceğimiz epistemolojik bir yapının olduğunu belirtmek gerekir.

Mâtürîdî'nin bilgi sisteminde akıl - vahiy dengesi

İslâm düşüncesinde insan fitratının mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler içinde en mâkul olanı ve en yaygın olanı, fitratın, yaratılış sırasında Allah'ın insan tabiatına yerleştirdiği yaratıcısını tanıma eğilimi, ruhî temizlik vb. olumlu yetenek ve yatkınlıkları ifade ettiği şeklindeki anlayıştır. Yeni doğanlarla ilgili fitrat kavramı onların yaratılış, tabiat ve mizaç bakımından genellikle temiz ve sağlıklı olduğuna işaret eder; bunlar ancak reşîd (âkil bâliğ) olduktan sonra iman veya küfrü seçebilirler. Eğer insanlar daha başlangıçta iman veya küfür üzere yaratılmış olsalardı hiçbir zaman inançlarını değiştiremezlerdi. Buna göre fitrat "hakkı benimseme yatkınlığı" şeklinde anlaşılmalıdır. İnsanlar genellikle bedenî bakımdan olduğu gibi ruhî ve zihnî bakımdan da hissetmeye, algılamaya, doğru biçimde düşünmeye ve inanmaya elverişli olarak dünyaya gelirler.¹⁴

İnsan fitratı Allah'ın varlığını tasdik etmeye meyyal olarak yaratılmıştır. Buna ilaveten dış dünyada yer alan varlıklar insan fitratına bu evrenin bir yaratıcısı olduğu mesajıyla yüklü sinyaller göndermektedir. İnsan fitratı bu sinyalleri anlamaya ve kabullenmeye yatkın bir durumdadır. Buna rağmen fitrat, iradeyi zorunlu bir kabule yöneltme gücüne sahip değildir. O sadece hatırlatma ve uyarma fonksiyonu görmektedir. Bundan sonraki aşamada insanın iradesi devreye girmektedir. O ya bu çağrıya kulak vermekte veya çeşitli nedenlerle inkârı tercih edebilmektedir.¹⁵

¹³ Bk. Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kuran*, II,255-257; *Kitâbü't-Tevhîd*, s.354-357(284-286)

¹⁴ Hayati Hökelekli, "Fitrat" md., *DİA*, İstanbul 1996, XIII,47

¹⁵ Hulusi Arslan-Mustafa Bozkurt, *Sistematik Kelam*, Ankara 2015, s.123.

İslâm âlimlerinin çoğu, Allah'ı bilmenin ancak akıl yürütmekle mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu şekilde düşünen âlimler, insana vâcip olan ilk şeyin Allah'ın varlığı hakkında düşünmek olduğunu söylemişlerdir. Fakat akılla düşünerek Allah'ı bilmenin vâcip olması, Eş'arîlere göre vahiy iledir¹⁶; Mu'tezile ve Mâtürîdîlere göre akıl iledir.¹⁷

Mâtürîdî anlayışa bakıldığında insanın Allah'ın varlığına ve birliğine inanması, imanla mükellef olması aklın var olmasıyla gereklilik kazanmıştır.¹⁸ Eğer insanda akıl denen yeti olmasaydı insanın diğer varlıklardan bir farkı kalmazdı. Nasıl ki diğer varlıklar akıl sahibi olmadıkları için mükellef değiller ise insan da akıl sahibi olduğu için mükelleftir. Mâtürîdîler, Allah'ın ancak akli tefekkürle bilinebileceğini söylerler. Bu bilmenin ise şer'an değil aklen vâcip olduğu görüşünü benimserler. Mâtürîdî'ye göre Allah'ı bilmek aklen vâciptir. Yüce Allah hiçbir rasûl göndermeseydi dahi yine de insan akılla Allah'ın var ve bir olduğunu, kainatın bir yaratıcısı olduğunu ve lâyük olduğu sıfatları bilmesi gerekirdi. Çünkü bunları bilmenin yolu akıldır. Vahiy ulaşmayan kimse dahi bunları bilmekle sorumludur.¹⁹

Bu açıdan baktığımız zaman Mâtürîdî'nin akla diğer bilgi kaynaklarına göre özel bir konum belirlediğini söyleye biliriz. Fakat Mâtürîdî, aklın yanında duyu ve haberin de müstakil bilgiler ifade ettiğini açıkça söyler.²⁰

Duyuları ile birçok gerçekliği doğuşundan itibaren müşahede eden insan kendisine zarar ve fayda veren şeyleri öğrenip tecrübe ile anlayabilmektedir. Duyuların idrak edemediği düşünsel alan ve gelecek olan ahiret hayatıyla ilgili duyuların herhangi bir deneyimi olamaz. İşte insanın bu gibi hususlarda da kendisine doğru bilgi verecek diğer bilgi kaynakları vardır. Bunlardan birisi şüphesiz akıl, diğeri ise haber daha özelde ise vahiydir. Öyle alanlar vardır ki sadece akılla o alandan bilgi elde edilebilir. Yine öyle alanlar da vardır ki, sadece haber ile veya vahiy ile bilgi elde edilebilir.

İnsanlara doğru bilgi verme konusunda ve insanların yanıltan yüz çevirip doğruya yönelmesinde akıl ve iradenin yanında en önemli ikinci bir unsur vardır ki o da şüphesiz vahidir. Mâtürîdî'nin anlayışında akıl birçok şeyi bilebilir. Fakat insanın yaratıcısı olan Allah insanların dünyada ve ahirette mutlu olabilmeleri

¹⁶ Bağdâdî, Abdulkahir, *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut 1981, s.24; Saduddîn et-Taftazânî, *Şerhul-Makâsîd*, Beyrut 1989, I, 262

¹⁷ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.72; Muhittin Bağçeci, *Allah'ı Bilmek ve Nesekiye Göre İmân*, Kayseri ts. s.93-103

¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 608 (493)

¹⁹ Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s.46-47.

²⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.11-21(9-17)

için onlara peygamberler aracılığı ile ilahi vahyini göndermiştir. Bu nedenle nübüvvet müessesesinin varlığına akli bir zorunluluk olarak hükmetmek vazgeçilemez bir husustur. Bu ihtiyacın hem din açısından hem de dünya hayatı açısından bir zorunluluk olduğu ve aklın da nübüvvetten müstağni kalamayacağı bir gerçektir.²¹

Nübüvvetin ve vahyin ne kadar gerekli, mümkün ve zorunlu olduğunu birçok örnekle ele alan Mâtürîdî, epistemolojisinin önemli bir bölümüne vahyi yerleştirir. Aklın bilemediği birçok alanın olduğunu ve bu alanın da nübüvvet ve vahiy ile ancak doldurulabildiğini söyler.²² Mesela insanoğluna Allah'ın verdiği birçok lütuf ve ikram vardır. Bunlara karşı nasıl şükredileceğini akıl bilemez bunu bildirecek tek şey peygamberler yani vahiydir. Bu nedenle Mâtürîdî'ye göre nübüvvet kurumuna olan ihtiyaç kaçınılmaz bir gerçektir.²³

Vahye bu şekilde akli bir zorunluluk veren Mâtürîdî, Allah'ın varlığını ve birliğini bilmeyi de akli bir zorunluluk olarak belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığı zaman vahyin gerekliliğine de karar veren aslında akıldır. Fakat vahyin ihtiva ettiği anlam ise aklın asla bilemeyeceği ve ulaşamayacağı bir konumdadır. İşte tam bu anlamda Mâtürîdî'de akıl-vahiy bütünlüğüne duyulan bir ihtiyaç açığa çıkmış oluyor. İnsanın lehine ve aleyhine olan şeyler Mâtürîdî'nin bilgi sisteminde duyu haber ve akıl ile ancak bilinebilir. Bunlardan biri eksik olduğunda hakikat bulunamaz ve bilinemez.

İslam kelamcıları, Allah'ın insanlara doğru yolu göstermek için öncelikle akıl verdiğini ve akıl sayesinde mükellef olan insana ikinci bir hidayet rehberi olarak da vahyi verdiğini söylerler.²⁴ Böylece dünyada ve ahirette mutlu olmanın ve yanlış düşmemenin en önemli iki saikının akıl ve vahiy olduğudur. Duyular şüphesiz insana doğru bilgi verirler fakat bu bilgileri değerlendirenin akıl olduğu unutulmamalıdır. İnsanın dışında diğer canlılara da Allah bu duyuları vermiştir. Onlarda görür, işitir, koklar, tadar ve dokunur. Fakat sadece duyularla alınan bu bilgiler o varlıkları mükellef kılmakta yeterli değildir. Mükellef kılmanın en önemli unsuru akıldır. Vahiy de akıl sahipleri için bir anlam ifade eder. Akıl sahibi olmayan varlıklar için vahyin bir anlamı yoktur. İşte bu açıdan bakıldığı zaman neden daha ziyade akıl ve vahiy üzerinde durduğumuz daha iyi anlaşılacaktır.

²¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhit*, s.275 (225)

²² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhit*, s.276 (226)

²³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhit*, s.278 (227)

²⁴ Rağıb el- İsfehani, *el-Müfredat fi Garibü'l-Kuran*, İstanbul 1986, s.538 vd.

Mâturîdî'nin akıl vahiy dengesinin temelinde aslında Kur'an'ın bu husustaki yönteminin olduğu söylenebilir. Zira Kuran, akla ve tefekküre vurgu yapan ifade kalıplarıyla doludur. Tezekkür, tedebbür, tefekkür, teakkul, gibi birçok kavram Kuran'ın belirlediği kavramlardır. Bu nedenle aslında akla bu denli vurgu yapan Kuran perspektifi bu hususta belirleyici olmaktadır. Yani Mâturîdî'nin yöntemi aslında Kur'an'ın ortaya koyduğu bir yöntemdir denilebilir.

Bu yöntemi sadece Mâturîdî'nin yöntemi olarak da ifade edilmesi doğru olmayacaktır. Zira bu yöntem ilk Mutezili kelimcileri de dâhil birçok kelamcının kullandığı bir yöntemdir demek daha isabetli olacaktır.

Mâturîdî'ye göre her ne kadar başlangıçta aklın hâkimiyetinden söz edilmekte ise de, akıl vahyin vahiy olduğunu onaylamakla bir bakıma onun otoritesini de kabul etmiş olmaktadır. Daha sonra aklın onayını alan vahiy de akla belirli bir otorite vermektedir. İnsanları düşünmeye ve tefekkür etmeye; akli kullanmaya teşvik eden, aksi durumu kınayan pek çok Kur'an âyeti vahyin akla verdiği konumu açıkça ortaya koymaktadır. Diğer taraftan akıl vahyi anlamaya yönelmekle de âtil olmaktan kurtularak işlevsel bir boyut kazanmakta ve faydalı bir hâle dönüşmekte, dolayısıyla vahiy ile iletişime geçerken kendisini de yeniden inşa etmektedir. Başlangıçta bir bütün olarak dinin gerçekliğini onaylayan akıl, din içine girince de dinî hükümleri anlama ve değerlendirmede söz sahibi olmaktadır.²⁵

Mâturîdî'nin insan için kesin delil konumunda bulunan hüccetin hem akıl hem de Kur'an olabileceğini belirtmesi, aklî hüccetler yanında naklî hüccetlerin de varlığını ifade etmesi, onun böyle bir birliktelik düşüncesine sahip bulunduğunu gösterir.

Üstelik vahyin sadece aklın varlığı ve değerini zikretmekle kalmadığı, bizzat kendi içinde de aklî yöneme başvurduğu bir gerçektir. Mâturîdî, Kur'an-ı Kerîm'in bizzat kendisinin mucize oluşunu bu yöntemle delillendirdiğini ifade etmektedir. Bir başka ifade ile vahiy tarafından verilen bilgilerin bir kısmının aynısına akıl da ulaşmaktadır. Zira vahiy Allah'ın birliği ve sıfatları, âhiret hayatı gibi konular hakkında bilgi vermektedir. İşte bu noktalarda akıl ve vahiy birlikteliği söz konusudur.²⁶

İnsan şüphesiz sadece akıyla hareket eden bir varlık değildir. İnsanın davranışlarını etkileyen psikolojik, sosyolojik, antropolojik, siyasi vs. birçok faktör vardır. İnsanın fitratında ve aklın mümkün görmesi hususunda her ne

²⁵ Alper, "İmam Mâturîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi" MİLEL VE NİHAL inanç-kültür-mitoloji s. 22-23.

²⁶ Alper, "İmam Mâturîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi" MİLEL VE NİHAL inanç-kültür-mitoloji s. 23-24.

kadar tevhid anlayışı Allah tarafından insana verilmiş ise de²⁷ birçok nedenden dolayı aklın fitrata uygun ve doğru bir şekilde çalışması her zaman mümkün olmaya bilir. Bu nedenle ilâhî vahyin insana yön vermesi bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Felsefi geleneklerde ve bugün modern felsefede genelde bilginin kaynağı olarak hep duyu ve akıl ele alınmaktadır. (Haber müstakil bir kaynak olarak değerlendirilmeyip genelde duyuların altında ele alınmaktadır.) Mâtürîdî ise bu iki temel kaynağın yanına üçüncü bir müstakil kaynak olarak haberi dolayısıyla da vahyi yerleştirir.

Mâtürîdînin bilgi sistemine baktığımız zaman bilginin kaynakları konusunda çoğulcu bir tavır izlediğini görürüz. Zira onun bilgi sisteminin temel kaynakları, duyular, haber ve akıldır. Bu temel kaynakları göz ardı ederek veya kaynakları teke indirerek hakikate ulaşmak Mâtürîdî'ye göre mümkün görünmemektedir. Bu kaynaklar birlikte olduğu sürece insan doğru ve güvenilir bilgiye ulaşabilir.

Onun bilgi anlayışını bu kaynaklardan herhangi birine indirgemek Mâtürîdî'nin sistemini bozmak olur. Onun bilgi anlayışının temel dayanakları göz ardı edilerek zaman zaman Mâtürîdî'nin akılcı/rasyonalist bir kelamcı olduğu vurgulanmaktadır. Akılcılık/rasyonalizm incelendiği zaman Mâtürîdîyi böyle nitelendirmek çok da isabetli bir yaklaşım olmaz. Bu indirgemeci söylemin Mâtürîdî için bir haksızlık olacağı söylenebilir. Akı ve akıl ilkelerini kullanmış olması onun "akılcı/rasyonalist" bir düşünür olarak değerlendirilmesini gerektirmez. Çünkü akılcılıkta aklın dışında diğer bilgi kaynaklarının epistemolojik bir değeri yokken Mâtürîdî'nin bilgi sisteminde aklın dışındaki bilgi kaynakları da başat rol oynamaktadır.

Aklı önceleyen rasyonalist açıdan bakılacak olursa Mâtürîdî'nin böyle isimlendirilmesi mümkün olmadığı gibi onlara göre Mâtürîdî tam bir nakilci yani vahiy temelli bir düşünceye sahip olduğu söylenir. Yani kelamcılar tarafından filozflar kadar akılcı olduğu, filozflar tarafından bakıldığında da vahiy temelli düşünen birisi olduğu söylenebilir.

Bu söylemler aslında bize Mâtürîdînin bilgi sisteminde aklın ve naklin ne kadar da önemli ölçüde yer aldığını gösterir. Daha doğrusu Mâtürîdî'nin sisteminde akıl ve vahyin bir bütün olduğunu. Birbirinden ayıramayacağını, akılsız vahyin anlamı olmadığı gibi vahiyden aklın da doğruları bulmasının âdeta imkânsız olduğunu kabul eder. Bu nedenle aklı önceleme veya nakli önceleme

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 110.

şeklindeki bir tercihin de Mâturîdî düşüncede söylenemeyeceğini ifade edebiliriz.

Akıl ve vahyin her ikisi de Allah tarafından insanlara hidayet için verilen iki önemli bilgi kaynağıdır. Bunları birbirinin karşısı gibi görme yerine Mâturîdî düşüncede bir bütünün iki parçası gibi görmek daha doğru olacaktır. Bu akıl vahiy bütünlüğü sağlam duyuların getirdiği bilgilerle de buluştuğunda Mâturîdî'nin bilgi sistemi teşekkül etmiş olacaktır. Mâturîdînin eserlerinde çok sık olarak kullandığı şu cümlelerle tebliğimi bitirmek istiyorum "bütün güç ve kudret Allah'a aittir.

KAYNAKÇA

- Ak, Ahmet, *Büyük Türk Alimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, İstanbul 2008.
- Alper, Hülya, "Akâid Ve Kelâm İlminde Vahyin Ve Aklın Yeri", Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, 20 - 21 Ekim 2012, İstanbul.
- Alper, Hülya, "İmam Mâturîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği" *Milel Ve Nihal* (İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi) cilt 7 sayı 2 Mayıs-Ağustos 2010, s. 22-23.
- Arslan, Hulusi - Bozkurt, Mustafa, *Sistemik Kelam*, Ankara 2015.
- Bağçeci, Muhittin, *Allah'ı Bilmek ve Nesefiye Göre İmân*, Kayseri ts.
- Bağdâdî, Abdulkahir, *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut 1981.
- Gümüşoğlu, Hasan, "İtikad Açısından Mütevatir Olmayan Haberin Bilgi Değeri", *Journal of History Culture and Art Research*, Vol. 6, No. 2, March 2017 Karabük.
- Hökelekli, Hayati, "Fitrat" md., *DİA*, İstanbul 1996, XIII.
- İsfehani, Rağb, *el-Müfredat fi Garibü'l-Kuran*, İstanbul 1986.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara 1981.
- Kutlu, Sönmez, *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Ankara 2003.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhit*, Ankara 2003.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr, *Tevilâtü'l-Kuran*, Mizan Yayınları, İstanbul 2005.
- Taftazânî, Saduddîn, *Şerhul-Makâsîd*, Beyrut 1989.